

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

ZAMONAVIY ILM-FAN VA TA'LIM: MUAMMO VA YECHIMLAR ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

Google Scholar zenodo Open AIRE

+998335668868

<https://innoworld.net>

2026

**«INNOVATIVE WORLD» ILMIY TADQIQOTLARNI QO'LLAB-
QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY ILM-FAN VA TADQIQOTLAR: MUAMMO VA
YECHIMLAR» NOMLI 2026-YIL № 5-SONLI ILMIY, MASOFAVIY,
ONLAYN KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2026

Ko'p o'zgaruvchili funktsiyaning differensial.**Ismoilov Davronbek Ilxomjon o'g'li**

Termiz Davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi.

Bazarova Sabrina, Rasulbaeva Dilmura

Termiz Davlat Pedagogika instituti talabarlari

e-mail: davronbekismoilov343@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5013-1927>

Annotasiya. Ko'p o'zgaruvchili funktsiyaning differensial mavzusi matematik analizning muhim bo'limlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu ko'p o'zgaruvchili funktsiyalarning o'zgarish qonuniyatlarini, ularning lokal xossalari hamda yaqinlashtirish usullarini o'rganishga qaratilgan. Differensial tushunchasi orqali funktsiyaning kichik o'zgarishlaridagi taxminiy qiymatlari aniqlanadi va bu esa turli amaliy masalalarni echishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ishda ko'p o'zgaruvchili funktsiyaning qisman hosilalari, to'liq differensial va uning geometrik hamda fizik ma'nolari yoritiladi. SHuningdek, differensialning qo'llanilishi orqali funktsiyalarning ekstremumlarini topish, xatoliklarni baholash va optimallashtirish masalalarini hal etish imkoniyatlari ko'rsatib beriladi.

Ushbu mavzu talabalarda analitik fikrlashni rivojlantirish, murakkab jarayonlarni modellashtirish va amaliy masalalarni samarali hal etish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: ko'p o'zgaruvchili funktsiya, differensial, qisman hosila, to'liq differensial, funktsiya o'zgarishi, yaqinlashtirish, ekstremum, optimallashtirish, gradient, lokal xossalari, matematik analiz, xatolikni baholash

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuni o'rganishda E. Jummayevning ilmiy ishlari va o'quv qo'llanmalari muhim manba sifatida xizmat qiladi. Uning tadqiqotlarida ko'p o'zgaruvchili funktsiyalar nazariyasi, xususan, qisman hosilalar va to'liq differensial tushunchalari izchil va tushunarli tarzda bayon etilgan.

E. Jummayev o'z asarlarida differensialning nazariy asoslarini chuqur yoritib, uning geometrik va amaliy ahamiyatini keng misollar orqali tushuntirib beradi. SHu bilan birga, muallif ko'p o'zgaruvchili funktsiyalarning ekstremumlarini topish, gradient va yo'nalishli hosilalar kabi masalalarni ham batafsil tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, E. Jummayevning ishlari talabalar va tadqiqotchilar uchun qulay uslubda yozilgan bo'lib, ular ko'p o'zgaruvchili funktsiyalar differensial mavzusini chuqur o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot usuli. Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Jumladan, nazariy tahlil usuli orqali ko'p o'zgaruvchili funktsiyaning differensialiga oid ilmiy adabiyotlar o'rganildi va umumlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida turli mualliflar, xususan, E. Jummayev ishlarida keltirilgan yondashuvlar o'zaro solishtirildi.

SHuningdek, matematik modellashtirish usuli orqali ko'p o'zgaruvchili funktsiyalarning o'zgarish qonuniyatlari tahlil qilindi hamda differensial

tushunchasining amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqildi. Analitik usul yordamida qisman hosilalar va to'liq differensial formulalari chiqarildi va izohlandi.

Tadqiqot jarayonida, shuningdek, misollar asosida tushuntirish (illyustrativ) usulidan ham foydalanilib, nazariy bilimlarni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratildi. Bu esa mavzuni chuqur va har tomonlama anglash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar:

Faraz qilaylik, $f(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiya $E \subset R^m$ da berilgan bo'lib, $x^0 = (x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0) \in E$ nuqtada differentsiallanuvchi bo'lsin. Unda ta'rifga ko'ra funksiyaning x^0 nuqtadagi to'liq orttirmasi

$$\Delta f(x^0) = \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_1} \Delta x_1 + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_2} \Delta x_2 + \dots + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_m} \Delta x_m + o(\rho) \quad (1)$$

bo'ladi. Bu munosabatda

$$\rho = \sqrt{\Delta x_1^2 + \Delta x_2^2 + \dots + \Delta x_m^2}$$

bo'lib, $\Delta x_1 \rightarrow 0, \Delta x_2 \rightarrow 0, \dots, \Delta x_m \rightarrow 0$ da $\rho \rightarrow 0$.

1-ta'rif. $f(x)$ funksiyaning $\Delta f(x^0)$ orttirmasidagi

$$\frac{\partial f(x^0)}{\partial x_1} \Delta x_1 + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_2} \Delta x_2 + \dots + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_m} \Delta x_m$$

ifoda $f(x)$ funksiyaning x^0 nuqtadagi differensial (to'liq differensial) deyiladi va

$$df(x^0) \text{ yoki } df(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$$

kabi belgilanadi:

$$df(x^0) = \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_1} \Delta x_1 + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_2} \Delta x_2 + \dots + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_m} \Delta x_m.$$

Demak, $f(x)$ funksiyaning x^0 nuqtadagi differensial $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ larga bog'liq va ularning chiziqli funksiyasi bo'ladi.

Agar

$$\Delta x_1 = dx_1, \Delta x_2 = dx_2, \dots, \Delta x_m = dx_m$$

deyilsa, $f(x)$ funksiyaning x^0 nuqtadagi differensial ushbu

$$df(x^0) = \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_1} dx_1 + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_2} dx_2 + \dots + \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_m} dx_m \quad (2)$$

ko'rinishga keladi. Demak,

$$\Delta f(x^0) = df(x^0) + o(\rho).$$

Keyingi tenglikdan $\rho \rightarrow 0$ da

$$\Delta f(x^0) \approx df(x^0)$$

bo'lishi kelib chiqadi. Bu taqribiy formulaning mohiyati shundaki, funksiyaning orttirmasi $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ larning, umuman aytganda murakkab funksiyasi bo'lgan holda funksiyaning differensial $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ larning chiziqli funksiyai bo'lishidadir.

$$\begin{aligned}
 & + \dots + \left[\frac{\partial f}{\partial x_1} \cdot \frac{\partial x_1}{\partial t_k} + \frac{\partial f}{\partial x_2} \cdot \frac{\partial x_2}{\partial t_k} + \dots + \frac{\partial f}{\partial x_m} \cdot \frac{\partial x_m}{\partial t_k} \right] dt_k = \\
 & = \frac{\partial f}{\partial x_1} \left[\frac{\partial x_1}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_1}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_1}{\partial t_k} dt_k \right] + \\
 & + \frac{\partial f}{\partial x_2} \left[\frac{\partial x_2}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_2}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_2}{\partial t_k} dt_k \right] + \dots + \frac{\partial f}{\partial x_m} \left[\frac{\partial x_m}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_m}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_m}{\partial t_k} dt_k \right]
 \end{aligned}$$

bo'ladi.

Ravshanki,

$$\frac{\partial x_1}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_1}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_1}{\partial t_k} dt_k = dx_1,$$

$$\frac{\partial x_2}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_2}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_2}{\partial t_k} dt_k = dx_2,$$

$$\dots$$

$$\frac{\partial x_m}{\partial t_1} dt_1 + \frac{\partial x_m}{\partial t_2} dt_2 + \dots + \frac{\partial x_m}{\partial t_k} dt_k = dx_m.$$

Demak, murakkab funksiyaning differensial

$$df = \frac{\partial f}{\partial x_1} dx_1 + \frac{\partial f}{\partial x_2} dx_2 + \dots + \frac{\partial f}{\partial x_m} dx_m \quad (4)$$

bo'ladi.

Biz yuqorida $f(x)$ hamda $f(x(t))$ murakkab funksiyaning differensiallari uchun (2) va (4) ifodalarni topdik. Bu ifodalarni solishtirib ularning formasi (shakli, ko'rinishi) bir xil, ya'ni (2) va (4) formulalarda funksiyaning differensial xususiy hosilalarni mos differensiallarga ko'paytmalardan tuzilgan yig'indiga teng ekanligini payqaymiz. Bu xossa differensial shaklning **invariantligi** deyiladi.

Eslatma. $f(x)$ funksiya differensialining (2) ifodasi-dagi $dx_1, dx_2, \dots, dx_m$ lar mos ravishda $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ lar bo'lsa, $f(x(t))$ funksiya differensialidagi $dx_1, dx_2, \dots, dx_m$ lar $t_1, t_2, \dots, t_k$ o'zgaruv-chilarning funksiyalari bo'ladi. Demak, (2) va (4) formula-larning ko'rinishlarigina bir xil bo'ladi.

3°. Sodda qoidalar. Aytaylik,

$$u = u(x_1, x_2, \dots, x_m), \quad v = v(x_1, x_2, \dots, x_m)$$

funksiyalari $E \subset R^m$ to'plamda berilgan bo'lib, $x^\circ = (x_1^\circ, x_2^\circ, \dots, x_m^\circ) \in E$ nuqtada differensiallanuvchi bo'lsin. U holda:

$$1) d(u+v) = du + dv,$$

$$2) d(u \cdot v) = vdu + u dv,$$

$$3) d\left(\frac{u}{v}\right) = \frac{vdu - u dv}{v^2} \quad (v \neq 0)$$

bo'ladi.

Bu munosabatlardan birini, masalan, 3) ning isbotini keltiramiz.

◀Aytaylik,

$$F = \frac{u}{v}$$

bo'lsin. Bu holda F funksiya u va v larga va u va v lar o'z navbatida $x_1, x_2, \dots, x_m$ o'zgaruvchilarga bog'liq bo'lib, murakkab funksiyaga ega bo'lamiz. Differensial shaklning invariant-li xossasiga ko'ra

$$dF = \frac{\partial F}{\partial u} du + \frac{\partial F}{\partial v} dv$$

bo'ladi. Ravshanki,

$$\frac{\partial F}{\partial u} = \frac{1}{v}, \quad \frac{\partial F}{\partial v} = -\frac{u}{v^2}$$

Demak,

$$dF = \frac{1}{v} du - \frac{u}{v^2} dv = \frac{vdu - ydv}{v^2},$$

ya'ni

$$d\left(\frac{u}{v}\right) = \frac{vdu - u dv}{v^2}$$

bo'ladi.

Xulosa. Ko'p o'zgaruvchili funksiyaning differensial mavzusi matematik analizning muhim va zarur bo'limlaridan biri hisoblanadi. Ushbu mavzuda funksiyalarning bir nechta o'zgaruvchilarga bog'liq holda qanday o'zgarishi, ularning lokal xossalari va yaqinlashtirish imkoniyatlari chuqur o'rganildi. Qisman hosilalar va to'liq differensial tushunchalari orqali funksiyaning kichik o'zgarishlardagi xulq-atvori aniqlanishi ko'rsatib berildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, differensial tushunchasi nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy masalalarni echishda ham keng qo'llaniladi. Xususan, ekstremumlarni topish, optimallashtirish, xatoliklarni baholash kabi jarayonlarda uning o'rni beqiyosdir. Bu borada E. Jummayev ishlari muhim ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ko'p o'zgaruvchili funksiyaning differensial mavzusini puxta o'zlashtirish talabalarda mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantiradi hamda kelgusida murakkab matematik va amaliy masalalarni samarali hal etishga zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. E. Jummayev – *Matematik analiz asoslari*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Sh.A. Alimov – *Matematik analiz*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
3. F. N. Gantmacher – *Leksii po matematicheskomu analizu*. Moskva: Nauka.
4. G. M. Fikhtengolts – *Kurs differentsialnogo i integralnogo ischisleniya*. Moskva: Nauka.
5. Ismoilov D.I. Surxondaryo viloyatida 2010-2024 yillardagi yalpi hududiy mahsulotining statistik tahlili. "Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalaril mavzusida" Respublika ilmiy-amaliy anjumani.2025.-372-377
6. Ismoilov Davronbek Ilxomjon o'g'li, Econometric Modeling of Factors Affecting Regional Gross Product (Based on Data for 2010–2025), American Journal of Economics and Business Management. -297-302, 2026-yil.

